

Szilágyi Márton: Cajetan Tschink magyar recepciója

A XVIII-XIX. század fordulójának bécsi prózaíróját, Cajetan Tschinket kevés figyelemben részesítette az osztrák irodalomtörténet-írás: nemhogy monografikus feldolgozás nem készült pályafutásáról vagy életművéről, de még az újabb korszakmonográfiák sem mentek túl nevének egyszerű megemlítésén.¹ Jelentőségét azonban éppen a komparatív, az osztrák-magyar kapcsolattörténetre ügyelő hatástörténet felől láthatjuk be: hiszen Tschink két terjedelmes novellájának még a XVIII. század végén elkészült a c gyakorlatilag szöveghű – magyar fordítása, s ezeket, igaz, a szerző nevének feltüntetése nélkül, közölte is a korszak egyik legjelentősebb magyar nyelvű irodalmi folyóirata, az *Uránia*. Éppen ezért talán nem paradoxon, ha a magyar irodalomtörténet-írás számára jelenleg fontosabbnak mutatkozik a Tschink-munkásságával való számvetés, mint az osztrák kutatás számára. Annál is inkább, mert a két fordítás közül az egyik (*A' Kintsásó*) több esetben mint a magyar novella szimbolikus kezdete kanonizálódott – igaz, nem mint Tschink-szöveg, hanem mint a fordítónak tekintett Kármán József prózaírói életművének reprezentatív darabja.² S noha az eredetiség elvét a filológiai vizsgálatok érvénytelenítették, azaz immáron aligha lehetséges a szöveget eredeti Kármán-műként beilleszteni a magyar irodalom fejlődéstörténetébe, nem éreztelen a Tschink-adaptációk részletesebb szemügyre vétele, immár a fordításokban megmutatkozó megértés lehetőségeire is figyelve. Az egykorú magyar fordítások elemzése révén rekonstruálható/megkonstruálható olvasat pedig magának Tschinknek az újraértelmezéséhez is hozzájárulhat néhány adalékkal.

Tekintettel Cajetan Tschink viszonylagos ismeretlenségére, talán nem fölösleges életrajzának legfontosabb tényeit röviden összefoglalni. Az író 1763-ban született Bécsben. Karmelita szerzetes lett, majd kilépett a rendből; Bécsben élt íróként, majd Jénába utazott filozófiát tanulni.³ Visszatérte után, 1793-ban az olmützi líceum filozófiatanára lett⁴ és haláláig, 1809-ig ezt a tisztséget töltötte be. Írói munkássága professzori ténykedése alatt gyakorlatilag megszűnt.⁵

¹ Vö. pl. Leslie Bodi, *Tauwetter in Wien, Zur Prosa der österreichischen Aufklärung 1781-1795*, Frankfurt am Main, 1977.; Herbert Zeman (Hg.), *Literaturgeschichte Österreichs von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Unter Mitwirkung von Werner M. Bauer, Dieter Breuer, Fritz Peter Knapp, Wynfried Krieglleder, Joseph P. Strelka, Erich Truntz, Alois Wolf, Walter Zettl, Graz, 1996.

² A novella Kármán műveként került bele a XIX. századi magyar prózai kisepikát reprezentáló válogatásba, ráadásul az antológia második darabjaként: *Magyar elbeszélők 19. század*, kiad. Szalai Anna, Bp., 1976, I., 57-86. A jelenleg is használatos egyetemi szöveggyűjtemény szintén Kármán műveként közli az elbeszélést, és – hasonlóan az előbbi antológiához – tudomást sem vesz a szöveg fordítás mivoltát kimutató, 1971-es Némedi Lajos tanulmányról (Némedi Lajos, Kármán József "A kincsásó" című elbeszélésének forrása, *ItK* 1971, 481-488.): *Szöveggyűjtemény a felvilágosodás korának magyar irodalmából*, szerk. Mezei Márta és Szuromi Lajos, Bp., 1982, II., 305., 330-341.; ezek után aligha csodálható, hogy Imre László még 1996-os könyvében is Kármán életművének integráns részeként említi a novellát: "A magyar novella kialakulása a XVIII. század végéhez köthető, talán Kármán *A kincsásó*-jához (1794)." Imre László, *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*, Debrecen, 1996, 41.

³ Ebből az időszakból származik Wieland hozzá intézett levele is (Weimar, 1792. szept. 30.): *Österreichische Nationalbibliothek Handschriftensammlung 8/90-5*

⁴ A katedra megpályázásáról számol be két fennmaradt levelében (Tschink an Franz Paul Freiherr von Herbert, Wien, 1793. nov. 18., ill. dec. 14.): *Österreichische Nationalbibliothek Handschriftensammlung 130/1-8, 130/1-9*

⁵ Életrajzát I. a róla készült nekrológban: *Annalen der Literatur und Kunst des In- und Auslandes*, 1810, Erster Bd., 145-146.

A magyar recepció, amely gyakorlatilag a Kármán József és Pajor Gáspár szerkesztésében, 1794-ben és 1795-ben kiadott *Uránia* című folyóiratot jelenti,⁶ Tschink egyetlen kötetét tüntette ki figyelmével.⁷ A forrásul használt, 1792-es kötete összesen öt novellát tartalmazott.⁸ A könyv címét (*Wundergeschichten sammt den Schlüsseln zu ihrer Erklärung*) az magyarázza, hogy az elbeszélések mindegyike egy rejtélyre épül, amelyre a szereplők csak irracionális magyarázatot tudnak adni. A novellák többségének végén aztán – már a cselekvényen kívüli írói eszközként – egy levél epilógusszerűen átértelmezi a korábbi elemeket, s így a korábban misztikusnak tűnő események egy ravasz manipuláció, megtévesztés következményeivé minősülnek át.⁹ A cím két kulcsfogalma (*Wunder*, illetve *Schlüssel*) a két típusú magyarázatra utal; bár a novellák hatásmechanizmusa arra alapozódik, hogy a csoda lehetőségét a végső racionalitás teljesen fölszámolja.

Ezt jól példázza a *Die verdoppelte Nonne* című elbeszélés, amelyben egy katolikus pap a narrátor. A novellában egy Ottilia nevű lány apáca lesz, miután azt mondja a klostromban, hogy polgári származású és protestáns családból való, a szülői házat pedig katolizálása miatt kellett elhagynia. A papnak azonban megvallja, hogy valójában régi, katolikus nemesi familia sarja, és a családját azért hagyta el, mivel apja nem támogatta a szerelmével kötendő házasságát, sőt, máshoz kívánta kényszeríteni. Útközben azonban megtámadták őt és kedvesét. Mivel szeretőjét, Siegfriedet holtnak vélte, ezért emlékei elől a zárdába menekült. Most viszont – a vallomás idején – a portásfülkéből, ahol portásként szolgál, megpillantotta a férfit. Siegfried ekkor levelet is írt neki, amelyet a lány átad a papnak. A pap azt tanácsolja – és ebben igyekszik közbenjárásával segíteni is –, hogy legyen úrrá a szerelmén és szakítson Siegfrieddel.

Ezután évek telnek el; közben a pap megismeri Ottilia bátyját is, aki meglátogatja testvérét a zárdában.

Az egyik hajnalban aztán nagy riadalom támad a kolostorban, mert Ottilia utcai ruhában állít be. Az apácák úgy veszik, hogy megpróbált elszökni, de azonnal visszatért; ő viszont azt állítja, hogy két évig távol volt. Senki sem hisz neki, varázslónak tartják, amikor bizonyítékként bemutatja hosszú haját, amelyet egy nővér két hónapja vágott le. A pap segít rajta: a csodát a zárda Mária-képének tulajdonítja, noha tudja, hogy ez hazugság. Az igazságot azonban hiába szeretné megtudni, Ottilia hallgat.

Ismét évek telnek el. Ottilia beteg lesz, s haldoklik; halála előtt átad egy levelet a papnak.

A novellának itt van a fordulópontja: eddig tartott a misztikus, transzcendens magyarázat, ám a levél már a racionális, igaznak tételezett, végső változatot tartalmazza. Ez teljesen ki is tölti az elbeszélés kereteit: a levél utolsó szava a novella utolsó szava is egyben, mindenféle kommentár és reflexió hiányzik ehhez a magyarázathoz.

Eszerint pedig Ottilia nem tudott és akart Siegfrieddel szakítani; olyannyira, hogy a férfi többször felkereste, s miután a Mária-kép előtt örök hűséget fogadtak egy-

⁶ A folyóiratról l. legutóbb Szilágyi Márton, Kármán József és Pajor Gáspár *Urániája*, Debrecen, 1998. A folyóirat teljes anyaga immár kritikai igényű szövegkiadásban is hozzáférhető: Szilágyi Márton (kiad.), *Első folyóirataink: Uránia*, Debrecen, 1999, (Csokonai Könyvtár. Források 6.).

⁷ Cajetan Tschink, *Wundergeschichten sammt den Schlüsseln zu ihrer Erklärung*, Wien, 1792.

⁸ Az *Urániába* lefordított két szövegen kívül a következőket: *Die verdoppelte Nonne. Auszug aus den hinterlassenen Handschriften eines Mönchs*; *Die nächtliche Erscheinung. Aus einem Briefe des Prinzen A** von S** an den Grafen Bell*ore*; *Die Hexe. Aus den Akten ihres Prozesses*

⁹ Ez a megállapítás nem érvényes a *Die nächtliche Erscheinung. Aus einem Briefe des Prinzen A** von S** an den Grafen Bell*ore* és a *Die Hexe. Aus den Akten ihres Prozesses* című novellákra: az előbbiben nincsen ilyen típusú megoldás, a másokban pedig egy – csattanószerűen előadott – vallomás fedi föl a titkot.

másnak, végül teherbe is ejtette. Az apáca a szégyentől csak úgy tudott megszabadulni, hogy Siegfried szólott Ottilia bátyjának, aki aztán elintézte: titokban Ulrike, Ottilia ikertestvére vegye át addig a szerepét a zárdában, amíg a gyermek megszületik.

A csel sikerül: Ottilia és Ulrike helyet cserélnek. Csakhogy útközben, hazafelé meghal a fivér, a gyermek pedig holtan jön a világra. Ottilia alig tudja kiheverni a kettős csapást. Mire felépül, annyira megszokja a szabad életet, hogy már nem is akar visszamenni a kolostorba. Ulrikének azonban van egy vőlegénye is, Gulderich, aki ekkor távol van; Ottilia Ulrike nevében levelez vele, sőt, a birtokon is kiadja magát Ulrikének. Gulderich, akinek visszatérését csak két év múlva várták, hamarabb megérkezik, s mivel Siegfriedet saját menyasszonya csábítójának hiszi, leszúrja a férfit. Ottilia ezután – mindent elveszítve – lelkiismeretfurdalásból helyet akar cserélni Ulrikével; meg is szervezik az akciót. Csakhogy miután az ikertestvére kiszabadult a zárdából, ő és vőlegénye nem mennek el a fogadóba, ahol Ottilia várja őket; így a lány vaktában indul be a kolostorba, ahol botrányt is okoz a megjelenése. Míg ő azt hiszi, valaki elárulta, voltaképp saját magának lett az árulója. Ezt azonban a pap segítségével sikerült elsimítania. Végül nem maradt más hátra neki, mint csöndesen várni a halált.

Ez a hosszasan ismertett novella sokat segíthet abban, hogy az Urániában szereplő másik két írásnak – sőt, Tschink egész kötetének – jellegzetességeit jobban felmérjük. Cajetan Tschink *Wundergeschichte*n című kötetéből ugyanis két elbeszélést vett át az Uránia: *Az által-változott Törpe* az első számban kezdődött, a másodikban folytatódott,¹⁰ *A' Kíntsásó* pedig a harmadikban volt olvasható.¹¹ Ilyenformán Cajetan Tschink szövege nélkül nem jelent meg egyetlen száma sem a folyóiratnak.

Az által-változott Törpe bonyodalma akörül forog, hogy egy fiatal lány férjhez megy egy gazdag, törpenövésű grófhhoz – azért, mert különböző csodálatos események meggyőzték arról, hogy jövendő férjének nem ez az igazi alakja: hanem ő voltaképp az a daliás fiatalember, akivé egyszer átváltozott. Férje azonban a házasság után soha nem jelenik meg abban a vonzó férfitestben; a feleségszerzés megtévesztésre és szerepcserére épített tervét pedig az a levél tárja föl, amelyet F-né asszony, a lány korábbi nevelője hagy hátra, mielőtt elutazna. Sőt, a férj halála után jelentkezik is az egykori fiú, akibe a lány annak idején rögtön beleszeretett, s megerősíti a levél állításait. Ezek után az ifjú özvegy megbocsát a férfinak és férjhez is megy hozzá. *A' Kíntsásó* arról szól, hogy egy gazdag és fősvény lovag gyámleánya miképpen fog össze kedvesével, s miképpen csalják ki – a kíntsásásról szóló misztikus történet segítségével – a gyámapa pénzét, hogy aztán feltűnés nélkül elszökhessenek és összeházasodjanak. Mindegyik novella azonban ugyanarra a hatásmechanizmusra

¹⁰ A forrás kimutatását I. Szilágyi Márton (1998) i. m. 216-236.

¹¹ Ami a kutatástörténetet illeti: Szinnyei Ferenc ezt a novellát egyértelműen fordításnak nevezte, bár a forrást nem nevezte meg: Szinnyei Ferenc, Kármán József és az Uránia névtelenjei, Klny, Bp, 1924, 29. György Lajos azonban egyáltalán nem utalt az Uránia szövegeire, amikor áttekintette az 1772 és 1836 közötti években németből fordított műveket: Ludwig György, *Die Übersetzungen deutscher Romane und Erzählungen in der ungarischen Literatur (1772-1836)*, *Ungarische Jahrbücher* [Berlin und Leipzig], 1928, 52-86. Az elbeszélés fordítás volta azonban sejtésként nagyjából egy évtizeddel később már fölmerült: Császár Elemér a németből fordított művek között tartotta számon, bár az ismeretlen eredetűek közé volt kénytelen besorolni: Császár Elemér, *Deutsche Elemente in der ungarischen Dichtung des 18. Jahrhunderts*, Klny., *Südost-Forschungen* [Leipzig, 1941], 157. Kármán monográfiája, Gálos Rezső szintén fordításnak tartotta a művet, bár szerzőjét ő sem találta meg: Gálos Rezső, Kármán József, Bp, 1954, 109. Gálos megállapítását Weber Antal a kötetéről szóló recenziójában kétségbe vonta, védelmezve a novella eredetiségét: Weber Antal, Gálos Rezső: Kármán József, [recenzió], *A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei* 1955, VII, 184. Ezt a vitát végérvényesen eldöntette Némedi Lajos, aki kimutatta Tschink szerzőségét: Némedi Lajos i.m.

épül: a narrátor által jó darabig meg nem kérdőjelezett, nem ironizált, hitelesnek tűnő, irracionális magyarázatot az elbeszélés egy bizonyos pontján egyszer s mindenkorra érvénytelennek minősíti egy olyan utólagos értelmezés, amely a cselekvény összes korábbi elemével képes elszámolni. Tzvetan Todorov terminológiáját kölcsönvéve, itt mintha a *különös* jelenségéről lenne szó, hiszen a természetes és természetfeletti okok egyaránt képesek magyarázni az eseményeket; csak hogy itt a kétféle megközelítésmód egymás után jelentkezik, nincsen tehát az olvasó számára lehetőség a kettő közötti választásra: a befogadói aktusból hiányzik ez az ingadozás. Tschink novellái ezért csak látszólag fantasztikusak: voltaképp az egyetlen lehetséges igazság elleplezésének, majd föltárulásának folyamatáról van szó. Az ehhez alkalmazott hatásmechanizmus abban az esetben lesz kevésbé működőképes, ha a narrátor figurája azonosnak bizonyul a megtévesztett főszereplővel (*Az által-változott Törpe*), hiszen ebben az esetben az utólagos elbeszélés reflexív értékelő szólama szervesen keveredik a csodahit töretlenségét fönntartani kívánó egyidejű szemlélettel. Az egyes szám első személyű narrációnak a fantasztikum esetében komoly funkciója lenne, hiszen a műbe beépített befogadó révén így megvalósulhat olvasó és főhős reakcióinak közelítése. Ezekben a novellákban azonban pontosan ez az írói eszköz válik alkalmatlanná, ugyanis itt alapvetően más szemlélettel találkozunk: a fantasztikus irodalomban szokásos technika ezért vezethet önellentmondásokhoz. Ennek az írói alakításmódnak más jellegű korlátait a *Die nächtliche Erscheinung* tárja föl: itt ugyan narrációs szempontból egységes a szöveg, viszont a novella hatásmechanizmusa rendkívül egynemű. Az én-elbeszélő kezdetben ugyan nem érti barátjának, a hercegnek a megváltozott viselkedését, ám amikor az éjszaka jelentkező, az atya alakját felöltő szellemről értesül, kezdettől manipulációra gyanakszik. Az elbeszélés ennek a gyanúnak az igazolódásáról szól, nem haladva meg az anekdota prózai kisformájának kereteit. A kötet másik négy novellája ennél jóval kidolgozottabb szerkezetre épül.

Tschink írói alakításmódjában felismerhető ugyan a racionalitás fölényérzete a misztikus világmagyarázatokkal szemben;¹² mindazonáltal a manipulációk lelepleződése itt nem kérdőjelezi meg azt a transzcendens viszonyrendszert, amelynek meglétére a csalók saját taktikájukat építették. Vagyis a konkrét csalás leleplezése soha nem rejti magában – még didaktikus narratori szólam formájában sem – az isteni vagy démoni csodák általános megkérdőjelezését. A *Die verdoppelte Nonne* című elbeszélésben így rendkívül hangsúlyos lesz az elkövetett bűnökért elszenvedett jogos penitencia. *Az által-változott Törpe* című novella végső megoldása (jelentkezik a lány által korábban a jövőbeli igazi alakjának hitt fiatalember és elveszi az özvegyet feleségül) felfogható úgy is, mint az egykori manipulatív mese valódi beteljesülése: a lány hozzáment a torztestű, ám lelkileg nemes grófhhoz, és egy idő múlva valóban megkapta férjéül az áhított, vonzó ifjút – mindezt úgy, hogy a gróf teljes vagyona is az övé lett. *A' Kintsásóban* a megcsalt gazdag nem igazi ájtatosként szenved el a becsapatást, hiszen a novella nyilvánvalóan jelzi, hogy a kapzsiság bűnében vétkes. A *Die Hexe* című novellában éppen a felvilágosodott szólamokat hangoztató ifjú báróról, Fritzeről derül ki, hogy titkos szerelmi légyottja érdekében egy "Buhlteufel" alakját ölti magára, azaz kihasználja a boszorkányhiedelmeket: a boszorkányság létét elvben cáfoló felfogás minősül itt hiteltelennek és cinikusnak. Ugyanakkor viszont a csalást kitervelők és végrehajtók nem jelentenek erkölcsi viszonyítási pontot, így cselekedetük sem minősül igazságtevő jellegűnek; Tschink ugyanis gondosan

¹² Párhuzamként érdemes számontartani, hogy egy másik, 1791-es könyve hasonló módon értekezik Cagliostro gróf állítólagos csodatételeiről: vö. pl. Cajetan Tschink, Unpartheyische Prüfung des zu Rom erschienenen kurzen Inbegriffes von dem Leben und den Thaten des Josephs Balsamo oder des sogenannten Grafen Cagliostro, Wien, 1791, 3-4.

ironizálja ezeket a figurákat, megfosztva őket mindennemű morális magasabbrendűségtől: gondoljunk akár Hildebrandra *A' Kintsásóból*, akár Ottiliára a *Die verdoppelte Nonnéból*, akár Fritzre a *Die Hexéből*.¹³ A novellák – a félreérthetetlenül jelzett, egységesként fönntartott keresztény morál keretein belül – alapvetően a szórakoztató, némileg frivol történetészövés stiláris erényeire támaszkodva nyerik el hatásukat. A kötet egészét áttekintve mindazonáltal az a feltűnő, hogy pontosan az átültetett két novellában nem kapott központi helyet a házasságon kívüli, az elbeszélés keretei között is bűnösnek minősülő szerelem:¹⁴ hiszen a *Die Hexé*ben ott vannak Fritznek, az ál-ördögnek a szerelmi találkái, a *Die verdoppelte Nonné*ban pedig Ottiliának – a szüzességi fogadalmat is megszegő – szexuális vétke. Ezekhez képest a *Der Schatzgräber*ben a fabula szintjén nincs is ilyen mozzanat, sőt, a manipuláció és a leányszöktetés éppen a zavartalan egybekelés érdekében történt, a *Der verwandelte Zwerg* pedig szintén egy házasság érdekében tévesztik meg a főhős-narrátort: elcsábításról tehát egyik novellában sincs szó. Talán azt is meg lehet kockáztatni, hogy a folyóirat Tschink-fordításai nem nélkülözik az erkölcsi mozzanatot; legalábbis a szerelmi tematika ábrázolásában nem a vallásos-morális szempontból elítélendő kapcsolatokat propagálják. Meglehet, ez nem is független az Uránia egyik ideológiai vezérelvétől, a nő-olvasókat megszólító programtól.¹⁵

A kötet öt írása világosan jelzi azt a metafizikai-transzcendens világmagyarázó elvet is, amely a manipuláció sikerességének legfőbb garanciája: a keresztény csodahitet (*Die verdoppelte Nonne* – gondoljunk a zárda Mária-képének szerepére a cselekvényben), a boszorkányságot (*Die Hexe*), a szellemjárást (*Die nächtliche Erscheinung*), a démonokat (*Der verwandelte Zwerg*) és a feketemágiát (*Der Schatzgräber*). A novellák tehát – bár látszólag éppen az ész fölényét példázzák – rendkívül erősen kötődnek az okkultizmushoz, annál is inkább, mert bár egymással végsősoron összefüggő szemléleti elemekről van szó, egy-egy szöveg mégiscsak csupán egy hiedelem-elemet alkalmaz domináns architextusként. Feltűnő például, hogy a *Der Schatzgräber*-ben a kincs megtalálásának Propertius elvégezte szertartása mennyire a sötét lelkek fölött hatalommal rendelkező mágus cselekedeteit imitálja.¹⁶ A leghangsúlyosabb mozzanatok (a kincs egy romos épületben található; a pokolból felhívott ördögöt kényszeríteni kell a kincs helyének megnevezésére; megvan a varázskör, amelyben tartózkodva a mágust nem éri veszedelem; a szertartás helyén ott van a kutya, amely az ördög átváltozóképeségére utal) megegyeznek Propertius szertartásával¹⁷ – csak itt mindez vallásos-morális szempontból pozitívnak tételeztek. A kényszerített lélek nem ördög, hanem egy régen elhalt, keresztény vitéz; az alku során nem kell a lelki üdvösséget felajánlani; a kincshez keresztényi alamizsnálkodáson vezet az út. Ráadásul Propertius saját élettörténeteként szintén egy keresztényi mártíromság előéletét sejteti: a mágus gesztusait az ég küldöttének cselekedetei fedik el. A katakombában történő föltámadás azonban, amely után a sötét sírboltban megtett út egy szakrális térbe való felemelkedésbe torkollik, már egy

¹³ Ezért is elfogadhatlan a számomra Gálos Rezső álláspontja, aki – nyilván könyve megszületésének történeti-politikai kényszereihez is igazodva – *A' Kintsásót* antiklerikálisnak és társadalombíróként nevezi: Gálos Rezső i.m. 109-111.

¹⁴ Természetesen a *Die nächtliche Erscheinung*ban sincs szerelmi tematika: ezt az írást azonban poétikai szempontból is jelentősen eltérőnek vélem a kötet egészétől. A fordításra való kiválasztás inkább azt látszik igazolni, hogy az Uránia szerkesztői ez esetben nem ezt az egyszerűbb narratív szerkezetet tüntették ki figyelmükkel.

¹⁵ Ez utóbbiról bővebben: Szilágyi Márton (1998) i.m. 285-289.

¹⁶ Erre már Némedi Lajos felhívta a figyelmet: Némedi Lajos i.m. 483.

¹⁷ A feketemágia segítségével történő kincskeresés szertartásának leírását I. Kurt Seligmann, *Mágia és okkultizmus az európai gondolkodásban*, Bp., 1987, 189-191. Sokatmondó, s Tschink szempontjából is érdekes, hogy Seligmann fejezetcíme itt: "Ördögi szertartások".

másik misztika elemeiből épül föl: a szabadkőművesség beavatási szimbolikájának imitációja történik itt meg.¹⁸ Némedi Lajos tehát joggal figyelmeztetett a Tschink-novellának a szabadkőműves-regényekkel való összefüggésére; s abban a megfigyelésében is igaza van, hogy Propertius azon cselekedete, hogy a nemesember jelenlétében soha nem eszik (azaz földi étket nem vesz magához), a XVIII. század állítólagosan halhatatlan szélhámós mágusának, Saint-Germain grófnak a hasonló gesztusára játszik rá.¹⁹ A novella egészében tehát a megcsalt, látszólag keresztényi erényeket gyakorló főhős veszteségében már csak ezért sem lehet valamiféleképpen a krisztianizált morál kudarcát fölfedezni: hiszen ő gyakorlatilag azt volt képtelen felismerni, hogy az általa megtapasztalt jelek mágikus, okkult cselekedetek deformációi csupán. Ez a tévedése pedig saját, állítólagos keresztényi hitének szilárdságát és őszinteségét alapvetően megkérdőjelezi, s így vesztesége – a kapzsiságon túl – a képmutatás bűnének büntetéseként is felfogható.

Ha a két magyar fordítás kívánjuk értékelni, röviden annyit mondhatunk: mindkét Tschink-novellát pontosan és szöveghűen ültették át magyarra, a módosítások és kihagyások nem jelentősek.²⁰ Mindazonáltal a két fordítás aligha tekinthető egyaránt sikeresnek: míg *A' Kintsásó* fordítója invenciózusan és nem mechanikusan nyúlt a szöveghez,²¹ addig a másik novella esetében sokkal egyenetlenebb magyar szöveg született. S ez a kijelentés nemcsak egy utólagos olvasói benyomás szubjektivitásán alapul, hanem történeti-poétikai adatokkal is valószínűsíthető.

Az *Eggy Tsuda Történet. Az által-változott Törpe (Zwerg). Gróf H...I-né Írásaiból* című magyar fordításnak a terminológiai kísérleteit ugyanis már egykorúan sem kísérte teljes egyetértés. Erre vet némi fényt, hogy az Aranka Györgynek szóló levelükben a szerkesztők öt olyan szót is kénytelenek védelmezni, amely ebből a novellából származik²² – pedig az Uránia harmadik kötete ekkor még meg sem jelent, s az addigi két számból ezen kívül mindössze hét szót kifogásolt Aranka, legalábbis erre következtethetünk a válaszlevélből.²³ Tehát nyilván ez az átültetés tűnhetett nyelvi szempontból a leginkább támadhatónak, a megjegyzések arányai legalábbis erről árulkodnak. Sokatmondó Kármán és Pajor védekezése: több esetben maguk is utalnak arra, hogy az adott mágikus fogalomra nincs magyar megfelelő, ami erőteljesen kiemeli a német eredeti és a magyar fordítás gyökeresen eltérő kontextusát. Nota bene: az is érdekes, hogy Aranka ezeket ennyire következetesen észrevette és zavarónak érezte. A mágikus világkép irodalmi terminológiája, amelyre – a német kultúra ilyen értelmű szerkezeti teljességét maga mögött tudva – Tschink támaszkodik, a magyar olvasó számára ismeretlen volt. Kármán és Pajor az "Elementaris lel-

¹⁸ A beavatási szertartás egykorú leírásai közül vö. Sándor István "A' Szabad Kőművesekről" című írásaival: Sándor István, Sokféle, Első darab, Győr, 1791, 109-116.; új lenyomatban: Papp Júlia, Művészeti ismeretek gróf Sándor István (1750-1815) írásaiban, Bp., 1992, 123-125.

¹⁹ Némedi Lajos i.m. 484. sk.; Saint-Germain grófra l. Kurt Seligmann i.m. 301. skk. A más társaságában történő étkezés elutasítására: 304.

²⁰ *A' Kintsásó* fordítását Némedi Lajos körültekintően értékelte: Némedi Lajos i.m. 487.; l. még kiegészítésként: Szilágyi Márton (1998) i.m. 225-228. A másik Tschink-novelláról (*Eggy Tsuda Történet. Az által-változott Törpe (Zwerg). Gróf H...I-né Írásaiból*) l. Szilágyi Márton (1998) i.m. 229-231.

²¹ Némedi Lajos erőteljesen hangsúlyozta a fordítás sikerült voltát: Némedi Lajos i.m. 487-488.

²² A később részletesen tárgyalandók mellett ilyen a "Társalkodóné" és a "Bagi". Ez utóbbiról Kármán és Pajor elismeri, hogy provincializmus, ám úgy vélik, "elmehet" (Gálos 1954. 164.). Valóban 'gyerekes észjárású személyek kedveskedő megszólításaként' találjuk meg a tájszótárban (Új Magyar Tájszótár, főszerk. B. Lőrinczy Éva, I. kötet, Bp., 1979, 303.).

²³ Arankának a szerkesztők intézett levele ismeretlen, tartalmára kizárólag a másolatból közölt válaszlevélből következtethetünk. Ez utóbbi levél dátuma: Pest, 1795. márc. 1.; először közölte: Waldapfel József, Kármán és Pajor levelei az erdélyi nyelvvelőkhöz, *ItK* 1933, 137-140. Az alábbiakban Gálos monográfiájának függeléke alapján idézem: Gálos Rezső i.m. 161-164.

kek"-re és a "Szilfné"-re is azt mondják, nincs rájuk magyar kifejezés;²⁴ ám itt nyilván nemcsak szemantikai kérdéstről van szó, hanem a fogalmi háttér hézagairól is. Erről a leginkább levelüknek a következő részlete tanúskodik: " "Kabbala." Az idegen írónál egy jeles szó, alattomos, szövevényes áskálódást tenne magyarul, de amaz velős, és emez hosszú és mégis lankadt szó. – Nem gondolom, hogy ebben az értelemben, gondolkozó és vigyázó olvasó a *cabalával*, hitvány *kancával* összezevarja."²⁵ Ebből a néhány sorból egy többszörös félreértés tárulhat elénk: úgy tűnik, Arankának a "Kabbala" – nyilván latin etimológia alapján²⁶ – 'kanca' értelemben volt ismerős, hiszen a szerkesztők a szónak ilyen értelmű összetéveszhetőségét minősítik illetéktelennek. Csakhogy a Kármán és Pajor által adott értelmezés ('alattomos, szövevényes áskálódás') szintúgy a Tschinknél szereplő szó köznyelvi leegyszerűsítésére és félreértésére utal: nyilván a "Kabale" főnévvel gondolták azonosnak. Erre utal, hogy a levélben adott értelmezés nagyon közel van ahhoz a címváltozathoz, amely alatt 1795. március 13-án Pest-Budán játszották Schiller *Kabale und Liebe* c. darabját; a magyar cím ugyanis ez volt: *Szövevény és szerelem*.²⁷ A kabbala, az ekkorra már sokévszázados zsidó és – a humanizmus óta – keresztény misztikus értelmezési tradíciót is fedő név, amely még a XVIII. század tudományfelfogásában is tudományként szerepel, Tschinknél egyértelműen az okkultizmushoz kötődő hagyomány kulcsfogalmaként kerül elő, hasonlóan ahhoz, ahogy Goethe Ős-Faustjának megírásában is szerepe volt Georg von Welling német nyelvű kabbalista könyvének.²⁸ Csakhogy ezt az Uránia szerkesztői – önkomentárjuk tanúsága szerint – észre sem vették. Ez egyébként nem egyedülálló vagy párhuzam nélküli: hiszen Bessenyei György a *Holmi* egyik fejezetében, amelynek a címe *Kabala*, voltaképpen a babonás jóslással tekinti egyenrangúnak a kabbalát – igaz, neki láthatólag tudomása van legalább a fogalom mágikus vonatkozásairól.²⁹ Ezzel szemben Kazinczy a *Bácsmegyey*-ben a szót a 'cselszövés' értelemben használja, tehát gyakorlatilag a *Kabale* szó egyszerű átvételeként használja³⁰ – a szóhasználat nem utal arra, hogy tudatában lett volna az eredeti értelemlennek. Vagyis a Kármán és Pajor leveléből föl-táruló szemantikai zavar egy mélyebb hiányt tükröz: a fogalmi recepció hézagairól

²⁴ Az előzőre pontosan ezt mondják: "Magyarul nincs ezt jelentő szó". A másodikra pedig: "Idegennek hangzik, az igaz. De lehetetlen meg nem tartani. – *Ein Silphe*, – *Eine Silphide*. – Csak olyan volna mintha azon igyekeznénk, hogy a Nimfát, Musát etc. magyarul tegyük ki. Erőltetés volna, amelyet jónak tartunk elkerülni." Gálos Rezső i.m. 163-164.

²⁵ Gálos Rezső i.m. 163.

²⁶ Vö. "Caballus, li: m. 1. Ló, Mén-ló." Pápai Páriz Ferenc, *Dictionarium Latino-Hungaricum et Hungarico-Latino-Germanicum*, Bp., 1995, (hasonmás kiadás, a szöveget gondozta Hargittay Emil, Kecskeméti Gábor, Thimár Attila), 79. (a latin-magyar részben)

²⁷ Kerényi Ferenc (szerk.), *Magyar színháztörténet 1790-1873*, Bp., 1990, 91. A vonatkozó részlet Kerényi Ferenc munkája.

²⁸ A kabbalának az európai kultúrtörténetben betöltött helyéről I. összefoglalólag: Gershom Scholem, *A kabbala helye az európai szellem-történetben*, Válogatott írások, II. kötet, Bp, 1995, 161-170.; Goethe és a kabbala kapcsolatáról: 166-167.

²⁹ Bessenyei György, *A Holmi*, kiad. Bíró Ferenc, Bp., 1983, (Bessenyei György összes művei), 236-237.

³⁰ A vonatkozó részlet a következő: "Bácsmegyey – Marosyhoz Posony, Majusnak 13-dikán [...] Mi az oka, hogy a' Föld-mivelők' állapotját tartjuk a' leg-bóldogabbnak? Kevesen vannak a' kik azt tudják. hogy a' Poéták olyan szép álmokat írtak felőlle, 's hogy kunyhójókba ártatlanságot 's jámbor egygyeséget vittek. Hidd-el mindenütt el-terjedt a' gonoszság a' hol emberek laknak; 's a' falusi parasztok közt szint úgy vannak Kabalák, mint a' Fejedelem' udvarában." Kazinczy Ferenc, *Bácsmegyeynek öszve-szedett levelei, Költött történet*, Kassa, 1789, 194-195. Ezen a ponton a német eredeti bizonyítja, hogy tényleg a *Kabale* megfelelőjéről van szó: "Ach Bruder! wohl überall wohnen Laster, wo Menschen wohnen, und gewiß giebt's Kabalen unter den Bauern auf dem Dorfe, wie am Hofe ihres Regenten." [Albrecht Christoph Kayser], *Adolfs gesammlete [sic!] Briefe*, Leipzig, 1778, 156.

tanúskodik, arról, hogy a kabbala – eredeti jelentésében – aligha épült be a magyar kultúrába.³¹ Meglehet, a megértés eme hiányának is köszönhető, hogy *Az által-változott Törpe* mint fordítás valóban elmarad a másik Tschink-novella átültetése mögött. Ez persze nyilván összefügg azzal is, hogy a két Tschink-novella közül a *Der verwandelte Zwerg* inkább csak az okkultizmus horizontjából látszik sokatmondónak, részben a narráció tisztázatlansága miatt is. Ehhez képest a *Der Schatzgräber* többféle értelmezési stratégiához is termékenyen hozzákapcsolhatónak tűnik; *A' Kintsásót* mint fordítást Pántzél Dániel egykorú recenziója még kizárólag a csodahívőség szatírájaként értékelte,³² ám a szöveg számos, korábban már érintett poétikai megoldása ennél összetettebb értelmezést is lehetővé tesz. Talán nem túlzás tehát azt kijelenteni, hogy a nehezebben átültethető és értelmezhető novella, a *Der verwandelte Zwerg* jutott a kevésbé meggyőző stiláris képességű fordítónak, aki a fordításban eleve bennerejlő újraértelmezés feladatát nem is tudta kifogástalanul megoldani. Mert bár itt is feltűnő a törekvés a terminológiai változatosságra, ezúttal ennek kevésbé vehető észre a koherenciája; másrészt pedig a fordító itt jobban látszik ragaszkodni a németes mondatszerkezetekhez: mintha szavakat fordítana, s nem nagyobb szemantikai egységeket.³³ Nem lehet kétségünk egyébként, hogy valóban két különböző személy fordította a Tschink-novellákat:³⁴ az ugyanazon kötetből kiemelt két novella mindenesetre azt is bizonyítja, hogy a két, eltérő stiláris felkészültségű szerző szoros közösségben, munkamegosztás alapján dolgozott. Ebből pedig az is következik, hogy nincsenek az Urániának ún. "névtelenjei"³⁵: a már korábban is ismert, biztosan másnak tulajdonítható néhány írás mellett (Schedius tanulmánya, Csokonai és Verseghy versei) az összes szöveg magának a két szerkesztőnek a munkája, legyen szó fordításról vagy feltételezhető eredeti műről. Az Uránia – hagyományosan rejtélyesnek vélt – névtelensége tehát aligha titokzatos: feltehetőleg csak arról van szó, hogy – kizárva a már korabeli források alapján egyértelműen Schedius, Csokonai, Verseghy nevéhez köthető szövegeket³⁶ – az összes egyéb írás a két szerkesztőnek tulajdonítható. Ez pedig arra mutat, hogy valóban igen szűk volt a folyóirat szerzőgárdája. A szerkesztők pedig úgy oldották meg a rájuk háruló komoly feladatot, a három szám megtöltését, hogy sokat fordítottak, s egyazon helyről általában több szöveget. A Cajetan Tschinkre irányuló érdeklődésük azonban mégsem kizárólag az erővel való takarékoskodással magyarázható: hiszen a fordítások révén olyan novellatípusokat vehettek birtokba, amelyhez hasonló a magyar irodalom még nem produkált. Mindez pedig talán arra is felhívhatja a figyelmet, hogy Tschink írásainak poétikai elemzése az osztrák irodalom története számára is kínálhat érdekességeket: a magyar recepció révén exponálható hatás-

³¹ Ezt a TESz – használható adatai ellenére – nem tükrözi, így tévesen orientál: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, főszerk. Benkő Lóránd, I-IV. kötet, Bp., 1967-1984. Az adatok: II, 290.

³² A vonatkozó részlet így szól: "I. Kints-ásó, egy az 1-ső és 2-dik kötet törpéjéhez hasonló tündér történet, melly igen alkalmas a' tsuda-hívőségnek nevetségessé tételére." A Bétsi Magyar Bibliotheca, Az 1795-diki Magyar Merkurhoz tartozó Bibliotheca, Kiadta Pántzél Dániel, Július, 93-96.

³³ A fordítások vizsgálata során Vörös Imre kutatásainak módszertani eredményeire sokban támaszkodtam: Vörös Imre, Fejezetek XVIII. századi francia-magyar fordításirodalmunk történetéből, Bp., 1987.

³⁴ Szinnyei Ferenc – nem teljesen meggyőző stiláris érvek alapján – mindkét novellafordítást Kármán művének minősítette: Szinnyei Ferenc i.m. 23., 29.; ennek cáfolatára I. Szilágyi Márton (1998) i.m. 274-277.

³⁵ Ezt már Szinnyei Ferenc is kimondta, némileg más érvelés alapján és alapvetően Kármánt középpontba állítva, ám voltaképp ma is helytállóan: "Annyi kétségtelenül bizonyos, hogy a fordítások nagy része Kármán munkája s így az Uránia három kötetét nagyjából maga írta tele. Kétségtelen az is, hogy az eddig csak feltételelesen neki tulajdonított jelentős műveknek ő a szerzője s így az "Uránia névtelenjei" kifejezés irodalomtörténeteinkből törleendő." Szinnyei Ferenc i.m. 32.

³⁶ Mindezekről összefoglalólag I. Szilágyi Márton (1998) i.m. passim.

történeti érdekeltség megnyithatja az utat végre Cajetan Tschink életművének méltó feldolgozása felé is.